

شرح مبسوط منظومه

جلد اول

www.ketab.ir

استاد شهید آیت الله مرتضی مطهری

انشارات صدرا

سرشناسه: مطهری، مرتضی، ۱۲۹۸-۱۳۵۸.
عنوان و نام پدید آور: شرح مبسوط منظومه / مرتضی مطهری.
مشخصات نشر: ۶۸۰ ص. تهران: صدرا، ۱۳۹۷ -
شابک: (جلد ۱): 978-600-7747-27-8 (دوره): 978-600-7747-28-5
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: کتاب حاضر شرحی است بر بخش مربوط به فلسفه، یا غرر الفرائد از کتاب
«منظومه» یا «شرح منظومه» [ملاهادی سبزواری] ۱۲۱۲-۱۲۸۹ ق. منظومه فی الحکمة. شرح
موضوع: شرح مبسوط منظومه: درسهای منزل
موضوع: فلسفه تطبیقی - فلسفه اسلامی
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ م ۶ ع ۴۱۰۳ ش / BBR ۱۲۳۹
رده‌بندی دیوبند: ۱۸۹/۱
شماره کتابشناسی ملی: ۵۴۲۵۰۲۰

این کتاب با کاغذ دولتی چاپ شده است.

www.ketab.ir

شرح مبسوط منظومه (جلد اول)

اثر: استاد شهید آیت الله مطهری

نویت چاپ: ششم / اردیبهشت ۱۴۰۳ مطابق شوال ۱۴۴۵

تعداد: ۲۵۰ نسخه

بها: ۳۹۹/۰۰۰ تومان

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ فجر (۱۰۰۱۳۹۵). تلفن: ۳۳۹۵۴۵۳۸

ناشر: انتشارات صدرا (باکسب اجازه از شورای نظارت بر نشر آثار استاد شهید مطهری)

کلیه حقوق چاپ و نشر مخصوص ناشر است.

● تهران: خیابان ناصرخسرو، مقابل دارالفنون، کوچه دکتر مسعود - تلفن: ۳۳۱۱۹۷۹۶

شعبه ۲: خیابان انقلاب، بین خیابان دانشگاه و ابوریحان، پلاک ۱۱۶۴ - تلفن: ۶۶۴۶۱۰۸۶

● قم: شعبه ۱: خیابان ارم - تلفن: ۳۷۷۳۱۵۲۲ شعبه ۲: مجتمع ناشران - تلفن: ۳۷۸۴۷۵۹۵

پایگاه اینترنتی و فروشگاه آنلاین: motahari.org

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۴۷-۲۷-۸

شابک دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۴۷-۲۸-۵

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۳
مقدمه.....	۱۵
حکمت الهی چیست؟.....	۱۷
چرا فلسفه را «علم الهی» می‌گویند؟.....	۱۸
دو اشتباه از شیخ اشراق.....	۱۸
فصل بندی و تقسیم موضوعات منظومه.....	۱۹
مقصد اول: امور عامّه / فریدون: وجود و عدم.....	۲۱
ارتباط امور عامّه با مقولات کانت و هگل.....	۲۱
بدهات وجود.....	۲۳
ملاک بدهات چیست؟.....	۲۴
اقامه برهان بر بدهات مفهوم «وجود».....	۲۶
تقریر حاجی سبزواری درباره بدهات مفهوم وجود.....	۲۷
معنای مجهول الکنه بودن وجود.....	۲۹
مفهوم «وجود» از مفاهیم انتزاعی است.....	۲۹
فرق میان مفهوم و ماهیت و حقیقت.....	۳۲
اشتراک وجود.....	۳۵
اشتراک لفظی و اشتراک معنوی.....	۳۵
براهین اشتراک معنوی وجود.....	۳۷
اشتراک معنوی وجود میان خالق و مخلوق.....	۳۹
مغایرت و اتحاد وجود و ماهیت.....	۴۳
دلایل زیادت وجود بر ماهیت.....	۴۴

۴۷	نظریه هگل
۴۷	اشکالات وارد بر این نظریه
۵۰	حصص وجود
۵۱	مراد از «کلی» در فلسفه افلاطون
۵۵	اصالت وجود
۵۵	سیر تاریخی مسأله اصالت وجود
۶۰	طرح بحث
۶۲	طرح فرضهای مختلف
۶۲	ابطال فرض اول
۶۳	ابطال فرض دوم
۶۵	اصالت ماهیت (فرض سوم)
۶۶	اصالت وجود (فرض چهارم)
۶۹	ادله قائلین به اصالت ماهیت
	□
۷۴	ملاک اعتباری بودن یک شیء از نظر شیخ اشراق
۷۵	رد نظریه شیخ اشراق در اعتباری بودن شیء
۷۵	نظریه بساطت و نظریه ترکب در مشتق
۷۹	واسطه در ثبوت
۷۹	واسطه در اثبات
۸۰	واسطه در عروض
۸۴	مقایسه حرف هگل با سخن شیخ اشراق
۸۸	ادله قائلین به اصالت وجود
۸۹	خیر و شر از نظر حکمای اسلامی
۹۰	دلیل اول
۹۱	دلیل دوم
	□
۹۴	دلیل سوم
۹۴	بیان اجمالی برهان
۹۵	بیان تفصیلی برهان
۹۸	امتناع تشکیک در ماهیت
۱۰۶	نتیجه بحث
	□

۱۰۸	توضیح و تشریح برهان سوم
۱۱۲	تحلیل حرکت‌های مکانی و غیر مکانی
۱۱۵	وجه استدلال برای اصالت وجود
۱۱۶	شیء متحرک ماهیت ندارد
	□
۱۲۸	دلیل چهارم
۱۲۸	تقریر حاجی سبزواری
۱۳۴	بیان دیگری از برهان چهارم
۱۳۷	نتیجه
۱۳۸	تقریر دیگر (معانی مختلف کلی و جزئی)
۱۴۰	بر خلاف نظر هگل، تشخیص از هستی است
۱۴۴	قضایای تحلیلی و ترکیبی
۱۴۵	دو تعبیر از تألیفی بودن قضیه
۱۴۶	قضایای انتزاعی
۱۴۷	قضایای ثنائیه
۱۴۹	قضایای تألیفی انتزاعی
	□
۱۵۱	دلیل پنجم
۱۵۲	موضوع و محمول باید هم وحدت و هم کثرت داشته باشند
۱۵۴	ماهیتها در ذاتشان مغایر یکدیگرند
	□
۱۶۷	حقّ متعال وجود محض است
۱۶۸	مقصود از این بحث چیست؟
۱۶۹	خدا ماهیت مجهول‌الکنه دارد یا ماهیت ندارد؟
۱۷۰	ارتباط این مسأله با بحث «مطلق و نسبی»
۱۷۱	اعتبارات ماهیت
۱۷۴	مخدوش بودن برهان حاجی در نفی ماهیت از واجب
	□
۱۸۱	وحدت و کثرت وجود
۱۸۱	تاریخچه
۱۸۳	اقسام وحدت وجود
۱۸۷	نظریه نور در فلسفه شیخ اشراق
۱۹۰	اشتباه حاجی در فهم نظریه فهلویون

- عقاید و اقوال دربارهٔ وحدت وجود ۱۹۱
- تبیین فلسفی نظریهٔ وحدت در کثرت و کثرت در وحدت ۱۹۴
- تشکیک وجود مسبوق بر قبول چهار مقدمه است ۱۹۸
-
- نظریهٔ وحدت وجود در فلسفهٔ اسلامی منحصر به فرد است ۲۰۱
- بطلان نظریهٔ کثرت وجود ۲۰۶
- ذوق تآله ۲۰۹
- حصه چیست؟ ۲۱۲
- وجود ذهنی ۲۱۷
- طرح مباحث شناخت در فلسفهٔ اسلامی ۲۱۸
- ارتباط بحث «وجود ذهنی» با «مناط صدق در قضایا» ۲۲۱
- ارتباط ماهوی میان ذهن و خارج ۲۲۵
- تاریخچهٔ بحث «وجود ذهنی» ۲۲۹
- آیا ماهیت علم «اضافه» است؟ ۲۳۱
- نظریهٔ اشباح ۲۳۲
- ادلهٔ وجود ذهنی ۲۳۷
- نظریهٔ مسلمین قول به شبح است یا وجود ذهنی ۲۳۹
- دلیل اول وجود ذهنی: حکم بر معدومات ۲۴۱
- اشاره‌ای اجمالی به تاریخچهٔ این برهان ۲۴۳
- تاریخچهٔ قضیهٔ حقیقیه در علم منطق ۲۴۳
- تاریخچهٔ قضیهٔ حقیقیه در علم اصول ۲۴۴
- اختلاف تعبیر حاجی و بوعلی در قضیهٔ حقیقیه ۲۴۵
- ثبوت ممتنعات در ذهن نیز دلیل وجود ذهنی است ۲۵۰
-
- دلیل دوم: وجود مفاهیم کلی ۲۵۲
- مثال افلاطونی از مباحث مسألهٔ کلی نیست ۲۵۳
- آیا کلی طبیعی در خارج موجود است؟ ۲۵۵
- آیا «کلی» جزئی تنزل یافته است یا جزئی تعالی یافته؟ ۲۵۷
- تفاوت طرح مسألهٔ کلی در میان مسلمین و اروپا ۲۶۰
- ارزش این دلیل ۲۶۳
- دلیل سوم: صرافت مفاهیم ۲۶۴

-
- ۲۷۰ برهان شیخ اشراق
- ۲۷۲ نظر علامه طباطبائی
- ۲۷۳ کاشیفت، لازمه علم و خطا امری نسبی است.
- ۲۷۸ اختراع مطلق توسط ذهن محال است
- ۲۸۱ ساختگی بودن کیفیات ثانویه از نظر علم جدید
- ۲۸۴ تضاد علم و فلسفه در توجیه کیفیات ثانویه
- ۲۸۵ نقش نفس در پیدایش ادراکات
- ۲۸۵ رد نظریه بارکلی
- ۲۸۷ نفی کاشیفت علم مستلزم ایده آلیسم مطلق است
- ۲۸۹ نظریه مارکسیستها درباره کاشیفت علم
- ۲۹۳ اشکالات و نظریات در باب وجود ذهنی
- اشکالات وجود ذهنی
- ۲۹۴ اشکال اول
- ۲۹۵ اشکال دوم
- ۲۹۶ نظریات وجود ذهنی و پاسخ به این اشکالات
- ۲۹۷ مقدمات لازم برای قبول وجود ذهنی
- ۲۹۹ نظریه فخر رازی
- ۳۰۰ نظریه قوشچی
- ۳۰۱ نظریه اشباح
- ۳۰۲ نظریه انقلاب یا نظریه سید صدر
- ۳۰۴ نظریه محقق دوانی
- ۳۰۴ نظریه صدرالمتألهین
- ۳۰۵ رابطه ذهن و خارج
-
- ۳۱۱ تعارضات منطقی
- ۳۱۵ تعارض میان جزئی و کلی در مفهوم جزئی
- ۳۱۷ شبهه فخر رازی
- ۳۱۹ پاسخ خواجه به فخر رازی
- ۳۲۱ مثال جزئی و کلی
- ۳۲۲ حمل اولی و حمل شایع و وحدات معتبر در تناقض
-

- مثال اول: کلی و جزئی ۳۲۵
- بیان دیگری از حمل اولی ذاتی و حمل شایع صناعی ۳۲۷
- مثال دوم: شبهه معدوم مطلق ۳۳۰
- مثال سوم: شبهه شریک الباری ۳۳۲
- طرح و حل اشکال صدق یک ماهیت بر دو وجود ۳۳۳
- تطابق عوالم در قوس نزول و صعود ۳۳۷
- نحوه ادراک حضوری در هر علم حصولی ۳۴۰
- اتحاد عاقل و معقول ۳۴۷
- مقصود از اتحاد عاقل و معقول چیست؟ ۳۴۹
-
- اتحاد عاقل و معقول در مورد علم ذات به ذات ۳۵۶
- اتحاد عاقل و معقول در مورد علم ذات به غیر ۳۶۳
- نظریه بوعلی ۳۶۴
- نظریه ملاصدرا ۳۶۵
- مراتب علم ۳۶۶
- مقایسه نظریه بوعلی و نظریه ملاصدرا ۳۷۱
-
- یادآوری ۳۷۷
- براهین اتحاد عاقل و معقول ۳۷۸
- نظریه صدرالمتألهین ۳۸۲
- معقولات ثانیه ۳۸۷
- معقولات اولیه ۳۸۸
- معقولات ثانیه ۳۹۰
- معقولات ثانیه منطقی ۳۹۱
- معقولات ثانیه فلسفی ۳۹۳
- مسأله شناخت و اهمیت معقولات ثانیه ۳۹۶
- نظریه کانت در باب شناخت ۳۹۷
- نظریه هگل در باب شناخت ۳۹۸
- نقدی بر نظریه ماتریالیسم دیالکتیک ۴۰۰
-

۴۰۳	یادآوری
۴۰۶	مشکل شناخت
۴۰۶	حل مشکل شناخت
۴۱۲	حل مسأله شناخت بنا بر نظر فلاسفه اسلامی
۴۱۴	معقولات ثانیه فلسفی
۴۱۷	آیا از علم می شود فلسفه ساخت؟
۴۱۹	بازگشت به اصل بحث
۴۱۹	تعبیر حکما در مورد معقولات اولیه و ثانویه
	□
۴۲۱	بیان حاجی در مورد معقولات ثانیه
۴۲۳	بیان حاجی در تطبیق هر یک از معقولات با قضایا
۴۲۵	اشکال به بیان حاجی
۴۲۶	وجود محمولی و وجود رابط
۴۲۸	رابطه «عروض» و «اتصاف» با وجود محمولی و وجود رابط
۴۳۲	«شیئیت» و «امکان» از معقولات فلسفی است
۴۳۳	شیئیت
۴۳۵	وحدت و کثرت
۴۳۷	انقسام وجود به مطلق و مقید
۴۳۸	انقسام وجود و عدم به مطلق و مقید یا انقسام اطلاق و تقيید به وجود و عدم؟
۴۳۹	مفهوم وجود و عدم مطلق و مقید در عالم تصور
۴۴۰	مفهوم وجود و عدم مطلق و مقید در باب تصدیقات
۴۴۴	خلاصه بحث
۴۴۵	انقسام حقیقت وجود به مطلق و مقید
۴۴۶	وجود مطلق به شرط لا و وجود مطلق لا بشرط
۴۴۹	احکام سلبی وجود
۴۵۴	بیان حاجی در احکام سلبی وجود
۴۵۵	برهان حاجی بر جزء نداشتن وجود
۴۵۶	مقدمه اول: ترکیب حقیقی و ترکیب اعتباری
۴۵۶	مقدمه دوم: ترکیب حقیقی عقلی و ترکیب حقیقی خارجی
۴۵۷	مقدمه سوم: ترکیب خارجی مقداری و ترکیب خارجی غیرمقداری

- ۴۵۸ توضیح برهان حاجی بر جزء نداشتن وجود
- ۴۶۵ منشأ کثرت وجود
- ۴۶۶ وحدت وجود عرفانی و وحدت وجود تشکیکی
- ۴۶۷ کثرت طولی و کثرت عرضی
- ۴۷۰ تکثر مساوی است با تمایز
انحاء تمایز یا تکثر:
- ۴۷۱ ۱. تمایز به تمام ذات
- ۴۷۲ ۲. تمایز به بعض ذات
- ۴۷۲ ۳. تمایز به عوارض
- ۴۷۴ ۴. تمایز به نقص و کمال (تمایز تشکیکی)
- ۴۷۷ ماهیت تشکیک پذیر نیست
- ۴۷۸ اشکال به بیان حاجی در توجیه کثرت عرضی
- ۴۸۳ مساوات وجود و ثبوت
- ۴۸۵ آیا این بحث، لفظی است؟
- ۴۸۶ بطلان نظریه «نفی و ثبوت» بدیهی است
- ۴۸۶ انگیزه قائل شدن متکلمین به این نظریه
- ۴۸۹ نظریه «حال» یا «واسطه میان وجود و عدم»
- ۴۹۰ بطلان نظریه «حال»
- ۴۹۱ نکته
- ۴۹۲ شبهه اول متکلمین
- ۴۹۳ جواب نقضی
- ۴۹۴ جواب حلّی
- ۴۹۵ شبهه دوم
- ۴۹۷ جواب شبهه دوم
- ۴۹۷ جواب اول (اشاره به مبحث اشتقاق)
-
- ۵۰۳ طرح شبهات متکلمین و پاسخ به آنها
- ۵۰۵ تجزیه و تحلیل مفهوم «مشتق»
- ۵۰۶ مقصود از اعتبار لابشرطی و بشرط لایی در باب مشتق
- ۵۰۸ مثال آیدالله بروردی در تبیین اعتبار لابشرطی و بشرط لایی

- ۵۱۲ بیان دیگری در پاسخ به این شبهه (جواب سوم)
- ۵۲۳ عدم تمایز و علیت بین اعدام
- ۵۲۳ عدم تمایز در اعدام
- ۵۲۵ عدم علیت در اعدام
- ۵۳۳ امتناع اعاده معدوم
- ۵۳۳ ریشه پیدایش این بحث
- ۵۳۶ براهین امتناع اعاده معدوم
-
- ۵۴۰ وحدت «وجود» با «ایجاد»
- ۵۴۲ بازگشت به اصل بحث
-
- ۵۴۸ براهین امتناع اعاده معدوم
- ۵۵۲ بیان دیگری مبتنی بر نظر براهین امتناع اعاده معدوم
- ۵۵۷ برهان سوم
- ۵۵۹ برهان چهارم
- ۵۶۱ عدم ارتباط مسأله اعاده معدوم با مسأله معاد
- ۵۷۱ شبهه معدوم مطلق
- ۵۷۵ مثال دیگر (شبهه «لا ثابت فی الذهن»)
- پاسخ شبهه معدوم مطلق:
- ۵۷۸ ۱. پاسخ قدمای فلاسفه اسلامی
- ۵۸۰ ۲. پاسخ ملاصدرا و حکیم سبزواری
-
- ۵۸۸ ریشه تاریخی
- ۵۹۰ تعمیم شبهه به موارد دیگر
- ۵۹۱ مثال یا اشکال اول (تصور عدم خود)
- ۵۹۲ مثال یا اشکال دوم (شبهه شریک الباری)
- ۵۹۳ مثال یا اشکال سوم (شبهه معدوم مطلق)
- ۵۹۵ مثال یا اشکال چهارم (شبهه «لا ثابت فی الذهن»)
- ۵۹۶ پاسخ اشکالات

- ۶۰۶ قضیه بتّیه و غیر بتّیه □
- ۶۰۸ یادآوری □
- ۶۰۹ شبهه مجهول مطلق □
- ۶۱۰ حل شبهه مجهول مطلق □
- ۶۲۳ مناط صدق در قضایا □
- ۶۲۳ صدق و کذب یا حقیقت و خطا □
- ۶۲۴ تعریف حقیقت □
- ۶۲۵ تعریف حقیقت از نظر قدما □
- ۶۲۷ تعریف حقیقت از نظر علمای جدید □
- ۶۳۱ یادآوری □
- تفصیل اشکال در قضایای سه گانه:
- ۶۳۲ قضیه خارجیّه □
- ۶۳۴ قضیه حقیقیّه □
- ۶۴۱ قضیه ذهنیه □
- ۶۴۳ پاسخ اشکالات در مورد قضایای سه گانه □
- ۶۴۳ انتقاد از تعریف حاجی از قضایای سه گانه □
- ۶۴۷ پاسخ اشکال در مورد قضیه ذهنیه □
- ۶۴۸ امر ذهنی یک امر مقایسه‌ای است □
- ۶۵۶ یادآوری □
- ۶۵۷ ملاک صدق در قضیه ذهنیه □
- ۶۶۰ ملاک صدق در قضایای خارجیّه و قضایای حقیقیّه □
- ۶۶۸ کلمه «نفس الامر» به چه معنی است؟ □
- ۶۷۲ فهرستها □

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار

شرح مبسوط منظومه در اصل، تنظیم شده در سهای کتاب منظومه حکیم متآله حاج ملاهادی تهرانی توسط استاد شهید آیت الله مطهری در منزل ایشان در سالهای ۱۳۵۴ تا ۱۳۵۷ هجری شمسی بوده است که در آن تعدادی از اساتید فلسفه غرب دانشگاه تهران و تعدادی از دانشجویان مستعد رشته فلسفه شرکت داشته‌اند. در بین درسها سؤالاتی از طرف حضار مطرح شده و استاد پاسخ گفته‌اند که این پرسش و پاسخ‌ها در پاورقی کتاب قرار گرفته‌اند و اکثر این سؤالات مفید و راه‌گشا بوده است.

این درسها خصوصیتی دارد که از آن جمله است تطبیق فلسفه اسلامی و فلسفه غرب در برخی مسائل، که لاجرم نقاط تلاقی و افتراق این دو فلسفه روشن گردیده است. ویژگی دیگر، بعضی تقریرات و بیانهای نوین و برخی نظریات ابداعی و ابتکاری استاد مطهری است که برای اولین بار در فلسفه اسلامی مطرح می‌شود؛ و خصوصیت سوم سبک بیان استاد در مسائل فلسفی است که آسان‌کننده مسائل معضل و پیچیده است و البته این کار جز از اساتید مسلم یک فن که موضوع بحث مانند موم در دستشان است بر نمی‌آید و به بیان دیگر سهل و ممتنع است؛ از یک سو تقریر و بیان مطلب، روشن و روان و رساست و از سوی دیگر هرکسی از عهده آن بر نمی‌آید.

این کتاب اولین بار توسط انتشارات صدرا در سال ۱۳۷۴ به عنوان جلد

نهم طرح «مجموعه آثار استاد شهید مطهری» منتشر و به کرات تجدید چاپ شده است و البته پس از چند نوبت چاپ اولیه، برای اتقان بیشتر کار، متن کتاب یک بار با نوار صوتی این درسها تطبیق داده شد و نواقص احتمالی رفع گردید.

نظر به این که انتشار مجلدات زرکوب و نفیس «مجموعه آثار» در شرایط اقتصادی فعلی برای ناشر و خواننده محترم مقرون به صرفه نیست لازم دیده شد این کتاب به عنوان جلد اول شرح مبسوط منظومه به صورت شمیم منتشر شود و اساساً لازم است به این صورت نیز منتشر شود. طبعاً جلد دهم «مجموعه آثار» نیز به عنوان جلد دوم شرح مبسوط منظومه به صورت شمیم منتشر خواهد شد.

امید است این کتاب همچون دیگر آثار فلسفی آن متفکر و فیلسوف و فقیه عالی مقام راهنمای علاقه مندان به حکمت و فلسفه و سیراب کننده تشنگان حقیقت باشد. ان شاء الله تعالی توفیق بیشتر در راه نشر آثار آن شهید گرانقدر مسئلت می‌کنیم.

آبان ۱۳۹۷

برابر باربع الاول ۱۴۴۰

موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی
شهید مطهری